

Література

1. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія//Довідник. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.
2. Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування. — К.: МАУП, 2005. — 152 с.
3. Лапки В. В., Пантин В. И. Восприятие западных институтов и ценностей в постсоветском пространстве: опыт Украины и России //Полис. — 2004. — № 1. — С. 74–89.
4. Фатенков А. Н. Кто должен править: люди или законы, массы, личности? Апология экзистенциальной автократии//Полис. — 2005. — № 2. — С. 158–171.
5. Свищ А. Комфортная жизнь для 1 % украинцев //Народная газета. — 2005. — 28 окт.
6. Заставний Ф. Всеукраїнський перепис населення 2001 року: аналіз та оцінка//Розбудова держави. — 2003. — № 5–8. — С. 45–58.

M. O. Скрипник

Одеський державний економічний університет

ІСТОРІЯ ПОЯВИ ЕТНОСУ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ПАТРІОТИЗМУ

У суспільно-інформаційному просторі сьогодення має місце різниця і далеко не адекватна оцінка української історії. З цим явищем пов'язане, насамперед, актуальне наукове і практичне завдання професійних істориків — ґрунтовно аргументувати витоки українського народу та історію його цивілізаційного розвитку. Виконуючи таку роботу, вчені і викладачі в галузі історії України виконують роль інтелектуального чинника в процесі формування громадянської ідентичності і патріотизму всіх поколінь населення України.

За роки незалежності в цій сфері зроблено набагато більше, ніж у попередній період. Слід, по-перше, вказати на енциклопедичне видання “Довідник з історії України”, яке є своєрідним підсумком розвитку сучасної української історичної науки. Видання складається із понад трьох з половиною тисяч статей. У яких розглядаються проблеми та події різних періодів історії України та 1700 біографічних довідок. У цьому виданні взяли участь понад 200 науковців України та інших держав — Г. Боряк, С. Верстюк, Я. Шапкевич, Я. Ісаєвич, В. Косик, Ю. Шаповал, Г. Швидько та ін [1].

Координатором створення наукової історії України виступає Інститут історії України НАНУ, який у співпраці з інститутами археології, української археографії та джерелознавства ім. І. Крип'якевича видав 2 томи “Історії України: нове бачення” за загальною редакцією В. Смолія [2].

Важливою також є “Мала енциклопедія етнодержавознавства” [3], праця М. Т. Юрія [4], М. Вівчарика [5] та багато інших. В цій статті увага приділяється історичним аспектам появи етносів в Україні.

Слово “етнос” грецького походження. Воно означає стійку, історично сформовану на певній території спільність людей (плем’я, народність, нація), які мають спільні риси, усталені особливості культури та психологічного складу й усвідомлюють свою єдність і відмінність від інших подібних утворень.

А що ж таке плем’я, народність, нація? Плем’я — це один з основних підрозділів соціальної структури первісного суспільства: сім’я — рід — фратрія — плем’я. Якщо шлюбні стосунки в межах роду її фратрії були заборонені, то вони передбачалися в межах племені між представниками різних родів і фратрій. Таким чином, різні племена уособлювали генетичний фон певних первісних популяцій, із яких потім утворилися народи.

Під поняттям “народ” розуміють усе населення певної країни, скажімо України, а також етнічну групу чи певну соціальну спільність. В останньому значенні народ протиставляється особі, коли визначають, хто є насправді суб’єктом історії. Марксизм розглядає народ як творця історії. Він здатний протистояти реакційним суспільним силам, які гальмують прогрес. Однак у такій історичній ситуації народові належить скоріше руйнівна роль, якщо немає цілеспрямованої сили вождя, особи, еліти, партії.

Мовна, територіальна, економічна й культурна спільність людей називається народністю і передує нації. Перші народності сформувалися за часів рабовласництва. Процес утворення їх особливо широко розгорнувся у період феодалізму. У цей час виникла давньоруська, польська та інші народності в Європі. Складалися вони зазвичай із близьких за походженням і мовою племен. Так, давньоруська народність склалася із східнослов’янських племен: полян, сіверян, деревлян, в’ятирів, кривичів та ін. У процесі утворення народностей у міру посилення економічних і культурних зв’язків між окремими

племенами мова одного із них ставала загальною, інші — робились діалектами або зовсім зникали.

Одним із показників спільноті, яка складалася, була певна назва, під якою народність ставала відомою сусідам. Схематично діалектику формування народності можна зобразити у такий спосіб: сім'я — родина — рід — плем'я — народність.

Народ є витвором природи. Вчені довели, що, наприклад, український народ виник внаслідок тривалого співжиття слов'янських і тюркських племен Київської Русі, російський — завдяки змішанню слов'ян, угро-фінських племен, гунів, монголів і татар.

Народність, як зазначалось, випереджує націю. Нація не є витвором природи на відміну від народу, а народжується історично. Що означає поняття “нація”? Нація — це історична спільність людей, що складається у процесі формування історико-економічних, культурологічних, психологічних, етнологічних та політологічних ознак. Єдиним поняттям нації в радянські часи вважалось поняття, визначене Й. Сталіним. На сьогодні існують дві політологічні теорії нації: нація — держава (французька модель) та держава — нація. Перша пояснює існування єдиної політичної спільноти переважно спільним етнічним походженням громадян певної держави. Друга — визначає складання нової етнічної спільноти на основі існуючої політичної єдності.

У пострадянській науковій літературі найбільш вдалим є визначення нації Ф. Горовським, О. Кортуновим та Ю. Римаренком. Воно такого змісту: нація — це етносоціальна (і не завжди кровно-родинна) спільність зі сформованою самосвідомістю своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології і характеру, прихильності до національних матеріальних та духовних цінностей, національної символіки, національно-екологічні почуття тощо), а також (головним чином на етапі формування) територіально-мовною та економічною єдністю, яка в подальшому під впливом інтеграційних та міграційних процесів виявляє себе неоднозначно, нерідко втрачаючи своє визначальне значення, хоча аж ніяк не зникає.

Якщо народи існували з давніх-давен, то нації викристалізовуються лише у XVII–XVIII ст. Процес переростання народу в націю — це повільна кристалізація національної свідомості, збереження свого етносу перед нищівними силами зовні. Тобто нація формується з ет-

носу здебільшого на основі єдності території та економічного життя. У процесі історичного розвитку багато які етноси втрачають спільність території. Наприклад, українці живуть сьогодні у багатьох країнах світу. Там вони утворили етнічні групи (національні меншини), що належать до єдиної української нації. Нація — це вічно живий суб'єкт історичного процесу. Будь-яка нація, наприклад українська, прагне утворити свою державу. Це нормальний, здоровий інстинкт нації. Українська нація завжди добивалась свого самовизначення, своєї держави, щоб реалізувати свої національні ідеї.

Національна ідея — це дорожовказ для нації. У буденій свідомості поняття “національна ідея” найчастіше асоціюється з народним духом, народністю, людяністю, національним інтересом, державницькою ідеєю, на теоретичному рівні — це національні інтереси, державність, патріотизм, демократія, справедливість, віротерпимість тощо. Вона охоплює не тільки політичні цілі й цінності, а й високі якості української душі.

Українська етнополітична думка віддавна відчувала потребу розгадати феномен України, зрозуміти її національну ідею і визначити історичне завдання та місце у світі. Разом з тим кожному народу властиві не тільки високі почуття, а й людиноненависництво та жорстокість. Вивчаючи стан національної свідомості, вчені дійшли невтішних висновків.

Так, дуже сильно впливає на зростання національної свідомості ідеологізація суспільства. Процес ідеологізації в Україні не припинився із розвалом СРСР, а, навпаки, активізувався і поглибився. І не дивно, тому що нові держави, які виникли на території СРСР, потребували ідейної легітимізації. З'ясувалось, що соціум, який десятиліттями призвичаєний до жорсткого ідеологічного тиску й контролю, не може розвивати духовну сферу без чітких, зведеніх до закону ідеологічних приписів.

Не дивно, що в Україні почали лунати заклики виробити державну ідеологію, хоч у Конституції офіційно закріплена відсутність обов'язкової для всіх ідеології. Почали висловлюватись думки, що наша ідеологія — це державотворення. Проте в жодній країні процес творення держави ніхто не додумався називати ідеологією. У нас як на державно-політичному, так і на буденному рівнях національної свідомості ми спостерігаємо розвиток і домінування ідеології. Держава

має створити умови для вільного розвитку громадян. Вона повинна бути засобом, а не самоціллю. В. Старосельський відзначав, що нація — це організм, а держава — механізм. Українська національна ідея повинна бути осмислена не в ідеологічній, а в етнонаціональній і загальнолюдській системі координат.

Українська національна ідея була детермінована низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників. Вона кристалізувалася на порозі ХХ ст., яке ввійшло в історію як “вік націоналізму”, та стала своєрідною відповіддю суспільної думки на виклик часу. Ця ідея передбачає вагомість і гармонію національних, індивідуальних та колективних цінностей.

Вітчизняна етнополітична думка відзначала селянську спрямованість української ідеї. Умовно поділяючи народи Російської імперії на дві категорії — аристократичну і демократичну, — М. Грушевський беззастережно відносив до останньої українську народність. Через історичні умови, що склалися, українська народність належала до селянської. Формування саме такого складу народу спричинилося раннім припиненням державного життя у XVI ст., яке було відновлене на короткий час у другій половині XVII ст. Існування чужої влади та управління призвело до того, що в українському народі втрачені управлінські класи, які частково були використані іншою владою, а частково просто втрачені. Внаслідок цього залишилося, в основному, селянство, яке й стало у М. Грушевського основою української нації.

Національна ідея, як зазначав І. Багряний, не обов'язково мусила бути націоналістичною, тому що поняття “національна ідея” і “націоналізм” не є рівнозначними. Поняття “національна ідея” є ширшим. Взагалі видатні українські “державники” — М. Грушевський, І. Франко, С. Дністрянський, О. Бочковський, В. Старосольський, В. Липинський та інші ніколи не були націоналістами чи радикалами.

У В. Липинського національна ідея — це ідея побудови держави. Саме тому вона є об'єднуючим чинником у суспільстві. Коли українська нація стане свідомою, тобто замінить стихійну свідомість на свідому волю, як розуміють свою національну волю розвинені європейські нації, тоді й українці стануть модерною європейською нацією. На цьому пункті сходилися і В. Липинський, і О. Бочковський та

Б. Старосольський, хоч вони по-різному персоніфікували владу, яка, на їх погляд, може бути встановлена. У В. Липинського — це гетьман-монарх, у О. Бочковського — націократія як національно свідомий народ чи добровільні спілки незалежних народів, у В. Старосольського — нація в цілому, як самосвідома спільність.

Разом з тим, за Іриною Кресіною, національна ідея не зводиться до державницької і передбачає широкий спектр цілей, до яких прямує нація у своєму цивілізаційному поступі. Вона пропонує таке визначення національної ідеї: національна ідея — це політичний проект майбутнього нації, імператив її свідомості й чину, смисложиттєвий чинник національного розвитку.

Таке розуміння української національної ідеї докорінно відрізняє представників державотворчого напряму як від антисепаратистів, так і від радикалів і прокладає місток до сучасних тлумачень і концепцій української національної ідеї.

Утвердження національної ідеї повинно стати найважливішим завданням українського державотворення, наріжним каменем формування і утвердження національної ідеї має стати осмислення вітчизняної історії.

Таким чином, український народ, як один із найдавніших європейських етносів, має багатовікову історію, яку необхідно сприймати важливим чинником формування патріотизму громадян України.

Література

1. Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001. — 1135 с.
2. Історія України: нове бачення: У 2 т. — К.: Ін-т історії НАНУ, 1995–1996. — 874 с.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Генеза; Довіра, 1996. — 942 с.
4. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу. — К.: Таксон, 1997. — 237 с.
5. Вівчарик М. Україна від етносу до нації: Навч. посібник. — К.: Вища школа, 2004. — 239 с.